

חוויות המאסר של אסירות פוליטיות בכלא בית לחם: רות לוביץ' וצילה עמידרור (הלר) כמקרה מבחן

חגית כהן

מבוא

מאמר זה מציע עיון בחוויות הכליאה של רות לוביץ' ושל צילה עמידרור (הלר) בבית הכלא לנשים בבית לחם בשנות השלושים והארבעים של המאה העשרים, כפי שתועדה בספרי הזיכרונות שכתבו.¹ זו השאלה שבבסיסו: כיצד חוו רות לוביץ' וצילה עמידרור (הלר) את חוויית הכליאה לנוכח האידאולוגיות המנוגדות שבהן דגלו? עד כמה השפיעו הנטייה הפוליטית והנטייה האידאולוגית של לוביץ' הקומוניסטית ושל עמידרור (הלר) הרוויזיוניסטית על יחסן כלפי חברותיהן לכליאה, ערביות ויהודיות?

את כלא הנשים בבית לחם ייסדו השלטונות הבריטיים בשנת 1930. לפני כן הוחזקו אסירות בבתי מעצר מרכזיים ובבית הסוהר בירושלים. בשנותיו הראשונות הכיל בית הסוהר בבית לחם בעיקר אסירות ערביות וקומוניסטיות, חלקן שפוטות וחלקן עצירות שחיכו לבירור דינן. לעיתים שהו בו אסירות עם ילדיהן, ובשנת 1933 הוקצו בו תאים לפגועות נפש. לאחר מכן החלו הבריטים לשלוח לשם עולות יהודיות בלתי לגליות: הן נעצרו לשלושה חודשים וגורשו מן הארץ בתום תקופת המאסר.

* אני מודה לקוראות ולקוראים האלמוניים על ההערות החשובות למאמר, ולרונית המיין, שקראה נוסח מוקדם של המאמר. תודות חמות שלוחות למר יורם תמיר, מנהל מוזאון המחותר בירושלים, ולשימרי ואורלי מארכיון ההגנה בתל אביב.
¹ צילה עמידרור (הלר), **במעצר בבית לחם**, תל אביב תשכ"א; רות לוביץ', **בחרתי לחיות במאבק**, תל אביב 1985.

בשנת 1934 עבר בית הסוהר למרכז בית לחם, למבנה 'בית חנדל', שהיה מרווח יותר מקודמו והותאם לתפקידו החדש. בשנת 1935 החלו להגיע לכלא האסירות הרוויזיוניסטיות הראשונות, שנעצרו על רקע המאבק לעבודה עברית בפרדסי השרון. בשנת 1944, בעקבות הצטרפות האצ"ל למרד נגד הבריטים, חל גידול ניכר במספר המעצרים, והצפיפות נעשתה בלתי נסבלת. לאחר לחץ כבד של העצורות ועורכי דינן פתחו הבריטים מחנה עצירות, 'זילה סאלם', ושוכנו בו שלושים ושתיים כלואות, שרובן היו עצירות שישבו ללא משפט מתוקף צווים מנהליים וחוקי החירום.

בשנים 1934–1947 הייתה בבית הסוהר תפוסה ממוצעת של שישים עד תשעים אסירות יהודיות וערביות, פליליות ופוליטיות, ובהן חברות ופעילות במפלגה הקומוניסטית של פלשתינה (פלסטינשע קאמאניסטישע פרטיי, להלן: פק"פ). בשנות הארבעים הלך וגדל מספרן של העצירות והאסירות חברות מחתרות האצ"ל והלח"י לצד מספר מצומצם של חברות ההגנה והפלמ"ח. על פי נתונים ממוזאון אסירי המחתרות, מתחילת הפעלתו ועד לסגירתו בשנת 1947, עם העברתן של אסירות המחתרות למחנה המעצר בעתלית, שהו בכלא בית לחם מאה ושמונים עד מאתיים אסירות של המחתרות.²

רות לוביץ' וצילה עמידרור (הלר): נשים רדיקליות

רות לוביץ' (1906–2010), או בשמה המקורי אנקה ורשביאק, נולדה בוורשה, ובשנת 1929 עלתה לארץ ישראל. היא הצטרפה לפק"פ בשנת 1931, ומילאה מגוון תפקידים, ובהם מזכירת הסניף הארץ-ישראלי של 'העזרה האדומה', הארגון הקומוניסטי הבין-לאומי שנוסד בשנת 1922 למתן סעד ועזרה משפטית לאסירים קומוניסטיים, ומזכירת סניף המפלגה בראשון לציון.

² יהושע כספי, 'בתי סוהר בארץ ישראל בתקופת המנדט הבריטי', קתדרה, 32 (1984), עמ' 141–174; לאה טייכר, 'הכלא במאבק לעצמאות', יעקב מרקוביץ'קי (עורך), המורדים: מאבק האצ"ל בבריטים, ירושלים וחיפה 2008, עמ' 218–232; נעמה טייטלבוים-קריא, 'הסיפורים שמאחורי הסורגים: סיפורן של אסירות עצירות המחתרת בכלא בית לחם', מחקרי ארץ יהודה, ה (תשפ"ב), עמ' 167–193; יצחק פס, בממלכת הנשים בבית לחם: מכתבי אסירות ועצירות המחתרת, חיפה ורמת גן 2022, עמ' 22–33. על מערכת הכליאה הבריטית בארץ ישראל בשנים הראשונות של השלטון הבריטי בארץ ישראל ראו: עומרי שבתאי, 'התהוות מערכת הכליאה בפלשתינה (א"י)', 1917–1925, עבודת מוסמך, האוניברסיטה העברית בירושלים, 2021.

מאז הקמתה בשנת 1919 ועד לשלהי שנת 1942 הייתה הפק"פ מפלגה בלתי לגלית, והמחלקה לחקירות פליליות של משטרת המנדט (CID – Criminal Investigation Department) רדפה אותה קשות. מחלקה זו נועדה מלכתחילה לעסוק בעניינים פליליים, אך הרחיבה את פעילותה בשנות השלושים והארבעים למעין שירות ביטחון ומודיעין של ממשלת המנדט, ועסקה בסיכול חתרנות, טרור וריגול.

הפק"פ הייתה נתונה לפיקוח מודיעיני הדוק ולהפעלתם של מגוון אמצעים נגדה שנועדו לצמצם ולשבש את פעילותה. הסיבות להגדרתה של הפק"פ אגודה לא חוקית נבעה מן הטעמים האלה: (1) היותה ארגון מהפכני חתרני שחלק מדרכי פעילותו חשאיות; (2) כפיפותה של המפלגה לברית המועצות ולאינטרנציונל הקומוניסטי – הקומינטרן; (3) אנטי-אימפריאליזם ושליטת עצם קיומו של שלטון המנדט היו מרכיבים קבועים באידאולוגיה ובמעש של הפק"פ; (4) עמדותיה של הפק"פ בסכסוך בין יהודים וערבים, עמדות שהיו זהות לעמדות המחנה הלאומי הפלסטיני ולעיתים אף קיצוניות מהן. חברים יהודים וערבים של הפק"פ אף השתתפו בפעולות הגרילה בשלב הראשון של המרד הערבי הגדול (אפריל–אוקטובר 1936), המכונה בהיסטוריוגרפיה של היישוב מאורעות תרצ"ו–תרצ"ט.³

ביחסו של היישוב המאורגן חלה התפתחות ביחסו כלפי הפק"פ מראשית הקמתה של המפלגה בשנת 1919 ועד לראשית שנות הארבעים. בשנים 1924–1931 ראו בה יריבה פוליטית לגיטימית. בשנים 1933–1941 רדפו את המפלגה מוסדות היישוב בגלל מגמת הערביזציה של הפק"פ, עמדותיה האנטי-ציוניות ופעילותה בימי המרד הערבי ובראשיתה של מלחמת העולם השנייה. הרדיפות באו לידי ביטוי בין היתר במניעת טיפול רפואי, בגירוש ממקומות עבודה, בביטול החברות בהסתדרות ובמעקבים צמודים של הש"י, שירות הידיעות של ההגנה. שירות הידיעות של האצ"ל אף העביר לבולשת

³ יאיר שפיגל, 'התמודדות המודיעינית והסיכולית של משטרת המנדט ומחלקת החקירות הפליליות בה (CID) עם המפלגה הקומוניסטית הארצישראלית, 1920–1948', עבודת מוסמך, אוניברסיטת בר-אילן, רמת גן תשנ"ט, עמ' א–ב.

הבריטית מידע על קומוניסטים ארץ-ישראלים מראשית מלחמת העולם השנייה ועד לשנת 1943.⁴

רות לוביץ' נאסרה בפעם הראשונה בשנת 1932, בעת שנתפסה עם עוד חברים וחברות באספה מפלגתית בלתי לגלית. היא וחברותיה נשפטו ונשלחו לשאת את עונשן בכלא בבית לחם.⁵ מאסרה השני של לוביץ' אירע בשנת 1936, בעקבות מעשיה בראשית המרד הערבי הגדול (1936–1939). הפעילות של הפק"פ במהלך המרד כללה תמיכה בשביתה הכללית של 1936, בניית ארגונים כפריים מקומיים ואף השתתפות בפעילות אלימה כנגד הבריטים. לוביץ', שהייתה בתקופה זו חברה במזכירות המפלגה בתל אביב, השתתפה בהפצת כרוזים ברחבי תל אביב הקוראים לסולידריות בין פועלים ערבים ליהודים ובכתיבת סיסמאות בזכות המרד הערבי על כותלי הבתים. בתגובת נגד פשטו אנשי הבולשת הבריטית על חברי הפק"פ ועצרו אותם, ובהם הייתה גם רות לוביץ', שנעצרה במקום עבודתה. במהלך המרד נעצרו מאתיים פעילים ופעילות של הפק"פ. שישים נשים מהם נשלחו לכלא בית לחם, ורות לוביץ' בהן.⁶

צילה הלר (1916–2017) עלתה מפולין לארץ ישראל עם משפחתה בשנת 1921. היא הצטרפה לאצ"ל בשנת 1935, בהיותה בת 19, ונאסרה בפעם הראשונה בדצמבר 1941 בעקבות חטיפתו של איש העסקים פייבוש ויינדנפלד על ידי האצ"ל. ויינדנפלד סירב לתרום לאצ"ל, ועל כן נחטף, עד שנעתר להעביר לידי האצ"ל את סכום הכסף הנדרש. עמידרור (הלר) ציינה בזיכרונותיה כי לפני מעצרה הראשון עסקה בהתרמות למען האצ"ל, ועל פי הערכתה הלשין עליה למשטרה אחד מבעלי העסקים שממנו גבתה כספים. עמידרור ירבה כעשרה חודשים בכלא בית לחם, עד יולי 1942. היא נאסרה

⁴ שם, עמ' 116–117. יואב גלבר, **שורשי החבצלת: המודיעין ביישוב, 1918–1947**, א, תל אביב 1992, עמ' 100–103.

⁵ לוביץ' כיהנה בוועד המרכזי של מק"י החל משנת 1948, ומשנת 1952 עמדה בראש ארגון הנשים של מק"י – אנד"י (ארגון נשים דמוקרטיים בישראל). כמו כן הייתה חברה בנעמ"ת ובמועצה הכללית של ההסתדרות, והייתה ממייסדי תנועת הידידות ישראל-ברית המועצות. משנת 1969 שימשה חברת הלשכה הפוליטית של הוועד המרכזי של רק"ח. לוביץ' (לעיל, הערה 1), עמ' 449–450.

⁶ שם, עמ' 188–190; אבנר בן זקן, **קומוניזם כאימפריאליזם תרבותי: הזיקה בין הקומוניזם הארצישראלי לקומוניזם הערבי 1919–1948**, תל אביב 2006, עמ' 111–114.

שוב בשנת 1944 ובשנת 1946, ושוחררה לבסוף ביוני 1947.⁷ גם עמידרור (הלר), כמו לוביץ', ישבה בכלא עם חברות נוספות בארגונה.

ברצוני לטעון כי למרות חברותן במחנות פוליטיים מנוגדים ויריבים שתי הכותבות חולקות תפיסת עולם רדיקלית העוברת כחוט השני בכתיבתן. בעקבות סבסטיאן קונוז ופרנק ג'ייקוב אני מאמצת את ההגדרה שלפיה רדיקליות היא השאיפה לשינוי מעמיק בסדרי החברה מתוך הצגת חזון חברתי, פוליטי או דתי חלופי המתאפיין ביסודות אוטופיים. ברדיקליות מתגלה גישה בלתי מתפשרת לבעיות חברתיות המלווה בהשקפת עולם טוטלית. השקפת העולם הרדיקלית רואה בחזונה את הפתרון היחיד והמיטבי לבעיות התקופה. תנועות רדיקליות שואפות לעקור מן היסוד את הסדר החברתי הפוליטי הקיים גם במחיר רדיפות וענישה.⁸

שתי התנועות, הרוויזיוניסטית והקומוניסטית, קראו תיגר על הזרם המרכזי במפעל הציוני ושאפו לנהל מאבק חסר פשרות נגד האימפריאליזם הבריטי, אם בשם חזון לאומי רדיקלי מקסימליסטי, אם בשם חזון אינטרנציונליסטי שבבסיסו כינון חברת מופת שוויונית. שתי התנועות הודרו מן הקולקטיב הלאומי המרכזי, והוא הוקיע אותן, רדף אותן והחשיב אותן לא לגיטימיות לשיתוף פעולה פוליטי.⁹ בהקשר זה נקל להבין לדעתי מדוע דווקא עורך הדין ד"ר צבי אליהו כהן (1889–1936) הוא שייצג את העצירים הקומוניסטים בשנות העשרים והשלושים של המאה העשרים אף שנמנה עם מייסדי

⁷ עמידרור (הלר) (לעיל, הערה 1), עמ' 259–263.

⁸ Sebastian Kunze & Frank Jacob, 'Thoughts on Jewish Radicalisms as a Phenomenon of Global Modernity', *ibid* (eds.), *Jewish Radicalism: Historical Perspectives on Phenomenon of Global Modernity*, Berlin & Boston 2020, pp. 1–19

⁹ לסקירה היסטורית על תולדות הימין הרוויזיוניסטי ולמחקרים נוספים הנזכרים בה ראו: אופירה גראויס קובלסקי, 'הצודקים והנרדפים': מיתולוגיה וסמלים של תנועת החירות, 1948–1965, שדה בוקר ובאר שבע תשע"ה, עמ' 18–23. על מקומו של המאבק האנטי-אימפריאליסטי בהשקפת התנועה הקומוניסטית בפלשתינה-ישראל ראו: Amir Locker-Biletzki, 'Colonialism and Imperialism in Communist Thinking in Palestine/Israel, 1919–1965', *Settler Colonial Studies*, 8, 3 (2018), pp. 384–399

התנועה הרוויזיוניסטית, היה מקורב לברית הבריונים וייצג את אנשיה במשפט הרצח של ארלוזורוב בשנת 1933.¹⁰

זאת ועוד, שתי הכותבות חוו את כליאתן מנקודת המבט של עצירות פוליטיות הנאמנות לתנועות שאליהן השתייכו נאמנות מוחלטת, והן קראו תיגר על שלטונות הכלא, נציגי השלטון הזר והמדכא. מאבקן בשלטונות הכלא היה בעיניהן המשכה של המלחמה המתנהלת מחוץ לכתליו, בין שמלחמה זו היא מאבקה של תנועת השחרור הלאומי בשלטונות המנדט, בין שהיא מאבקה של תנועה הקומוניסטית האינטרנציונליסטית נגד השלטון האימפריאליסטי.¹¹

במאמר זה אדון גם בתפיסת המקום והזמן העולה מזיכרונות הכליאה הן בניהול חיי היום-יום והן בעת חגים ומועדים שנחוגו וצוינו בכלא, וכן אעמוד על יחסן של לוביץ' ושל עמידרור (הלר) כלפי שלטונות הכלא וכלפי בני המשפחה והחברים שהותירו מאחור. אבקש לבחון גם כיצד נתפסו אסירות המחנה הרוויזיוניסטי ואסירות המפלגה הקומוניסטית אלו בעיני אלו. בחלק הראשון של המאמר אעסוק בדמותן של חברות הפק"פ וחברות האצ"ל, ואילו בחלקיו האחרים אנתח את חוויית הכלא כפי שחוו אותה שתי הכותבות.

¹⁰ יש להניח כי כהן בחר להגן על חברות וחברי הפק"פ בשל שכר הטרחה. הוא התנער מכל זיקה רעיונית או אישית לפק"פ, כעולה מתביעה משפטית שהגיש נגד עיתון הארץ על ידיעה שהתפרסמה בעיתון וקישרה בין כהן לחברי הפק"פ, 'קובלנה פלילית לבית משפט השלום נגד משה גליקסון העורך האחראי של עיתון הארץ', 17.2.1931. אצ"מ, A.395/56. ואולם ייתכן כי הסנטימנט הרדיקלי והאנטי-אימפריאליסטי דחף אותו להגן על הקומוניסטים הנרדפים כפי שהגן על חברי ברית הבריונים. על צבי אליהו כהן ועל הקריירה המשפטית הקצרה שלו ראו: דוד תדהר, 'צבי אליהו כהן', **אנציקלופדיה לחלוצי הישוב ובוניו**, יב, תל אביב 1962, עמ' 4041.

¹¹ על פי הגדרת ארגון אמנסטי הביין-לאומי, אסיר או אסירה פוליטיים הם מי שנעצרו בגלל אמונותיהם, צבעם, מינם, לשונם, שייכותם האתנית ואמונתם הדתית, בלא קשר אם פעלו באלימות אם לאו. עצירים השוהים בכלא ללא משפט או נמנעת מהם גישה לביקורת שיפוטית בתוך פרק זמן סביר מוגדרים אף הם אסירים פוליטיים. Jane L. Taubner, 'Political Prisoners in the United States', *New England Journal on Criminal and Civil Confinement*, 18,1-2 (1992), pp. 63-90. לדיון במעמדן של אסירות ועצירות בית לחם כאסירות פוליטיות ולכמה הגדרות למושג אסיר פוליטי ראו פס (לעיל, הערה 2), עמ' 12-13.

נשים יהודיות בפק"פ

מספרם של חברי הפק"פ לא עלה בכל שנות פעילותה וגלגוליה על חמש מאות חברים. כשליש מהחברים היו נשים.¹² עד שלהי שנות הארבעים היו כל החברות יהודיות. רובן המכריע של החברות היו יוצאות ארצות מזרח אירופה ומרכזה, ובהן פולין וברית המועצות, אוקראינה, ליטא, רומניה, הונגריה וגרמניה. מיעוט מצומצם ביותר של פעילות היו בעלות נתינות ארץ-ישראלית או ילידות הארץ, ורובן היו בעלות נתינות זרה. עובדה זו הקלה על השלטונות לגרש מן הארץ רבות מן העצירות והאסירות הקומוניסטיות בתום תקופת מאסרן.¹³

היו בחברות הפק"פ שהיגרו לארץ ישראל כשהיו ילדות עם משפחותיהן. אחרות עלו לארץ ישראל בהיותן נשים צעירות במסגרת ההכשרות הציוניות. לאחר הגעתן לארץ ישראל הן התיישבו לרוב בקיבוצי השומר הצעיר, ועזבו אותם עם הצטרפותן לתנועה הקומוניסטית עקב התאכזבותן מן המפעל הציוני.¹⁴ לוביץ' תיארה בהרחבה את תהליך התאכזבותה מהמפעל הציוני ומדוע ראתה בקיבוץ שותף פעיל בעוולות הנישול והקיפוח של הפלח הערבי ושל הפועל הערבי בשם סיסמאות כיבוש העבודה. תיאורים מסוג זה נראים גם בכתבי חברות פק"פ אחרות, כפנינה פיינהויז, זופיה פוזננסקה ומרים טנצמן. עזיבת הקיבוץ הייתה כרוכה במעבר אל העיר, בעיקר לתל אביב, לחיפה ולירושלים, שהתנהלה בה פעילות קומוניסטית מחתרית.¹⁵

¹² שפיגל (לעיל, הערה 3), עמ' 65; שמואל דותן, **האדומים המפלגה הקומוניסטית בארץ ישראל**, כפר סבא תשנ"א, עמ' 219–220.

¹³ דותן, שם, עמ' 177, 201. מאלף ומאתיים חברי הפק"פ ואוהדיה שעצרו הבריטים בשנים 1921–1937 גורשו שבע מאות נשים וגברים. בשנות השיא של הגירושים, 1921, 1931–1933 ו-1936–1937, איימו הגירושים המתמשכים על המשך קיומה של המפלגה, במיוחד שגורשו גם אוהדים וחברים פסיביים. ראו שפיגל, שם, עמ' 70.

¹⁴ לוביץ' (לעיל, הערה 1), עמ' 37–57; חנה שטרן, 'מסמלת דרך: ליובלה ה-60 של החברה פנינה פיינהויז', **קול העם**, 11, 21, 3249 (25.10.1957), עמ' 7; יהודית כפרי, **זושה: מעמק יזרעאל לתזמורת האדומה**, ירושלים 2003, עמ' 61–98.

¹⁵ על המאפיינים החברתיים של חברי וחברות הפק"פ ראו: מוריאל רם, "'קריאת תגר והצבת אתגר': זהותם של החברים היהודים במפלגה הקומוניסטית הפלסטינית (פק"פ)", **ישראלים**, 2 (תש"ע), עמ' 73–100.

בערים התקשו הנשים הקומוניסטיות למצוא פרנסה בגלל הרחקתן ממוסדות ההסתדרות וגירושן מענפי התעשייה עם היוודע למעסיקים דבר פעילותן הקומוניסטית, אולם בהשוואה לפעילים הקומוניסטים הגברים, שחלקם נותרו לחלוטין ללא מקורות פרנסה, הצליחו הנשים הקומוניסטיות למצוא תעסוקה ושימשו עוזרות במשקי הבית ומטפלות בילדים. לוביץ' כתבה בזיכרונותיה כי נהגה להעביר את שכר עבודתה מטיפול בילדים לחברי מפלגה מובטלים. חברות הפק"פ עסקו בהפצת כרוזים והשתתפו בשביתות ובהפגנות נגד מעסיקים ובארגון עובדות ועובדים. הן פעלו נגד נישול פלחים ערבים מאדמתם ונגד דחיקת פועלים ערבים משוק העבודה בשם כיבוש העבודה העברית. היו בהן ששימשו גם קשריות והעבירו ידיעות, הנחיות וחומרי תעמולה בין חברי המפלגה ואוהדיה.

נשות הפק"פ היו חברות במועצת הפועלות עד שלהי שנות העשרים של המאה העשרים ופעלו לארגון עוזרות הבית באיגוד מקצועי הסתדרותי.¹⁶ במסמכי הפק"פ מצוין גוף הנקרא 'מחלקת הנשים', אולם אין עדויות לפעילותה של המחלקה מלבד דו"ח שנשלח למחלקת המזרח של הקומינטרן בברית המועצות ב-27 במרץ 1930. הקומינטרן דרש מן החברות היהודיות בפק"פ לגייס ולהכשיר קבוצה של נשים ערביות קומוניסטיות, אבל הניסיון לגייס חברות ערביות נכשל.¹⁷ רק בשנת 1948 נוסדו שני ארגונים של נשים קומוניסטיות במדינת ישראל. האחד היה אל-נהדה' אל-נסאאיה (ההתעוררות הנשית), והשתייך לליגה לשחרור לאומי, הארגון הקומוניסטי הערבי שפרש מהפק"פ בשנת 1943, והאחר היה ארגון נשים פרוגרסיביות, שהשתייך למק"י. בשנת 1951 התאחדו שני הארגונים ויסדו את אנד"י – ארגון נשים דמוקרטיות בישראל.¹⁸

¹⁶ בת שבע מרגלית שטרן, 'גיוס פועלות להסתדרות ודרכי התארגנות': הקמת אגודת משק בית בתל אביב – מקרה מבחן, 'יהדות זמננו', 14 (תשס"א), עמ' 185–223.

¹⁷ ראו את מכתבה של א' פטרובה, 'אל מחלקת הנשים של הוועד המרכזי של המפלגה הקומוניסטית הפלסטינית' (27.12.1930) ומכתב תגובה על המכתב הנ"ל (27.2.1931) אצל לאון זהבי (עורך), 'לחוד או ביחד, יהודים וערבים במסמכי הקומינטרן 1919–1943', ירושלים, 2005, עמ' 223–227; ת'עריד קעדאן, 'ארגון נשים דמוקרטיות בישראל: פמיניזם, ליברליזם, וקומוניזם תחת קורת גג אחת', עבודת דוקטור, האוניברסיטה העברית בירושלים, 2018, עמ' 38–54; חגית כהן, "'מיאזור ועד נצרת': עלונך – בטאון הנשים של המפלגה הקומוניסטית הישראלית בשנות החמישים של המאה העשרים', קשר, 57 (2021), עמ' 52–73.

¹⁸ כהן, שם, עמ' 52–73.

בשנים 1929–1933 הכבידה הבולשת הבריטית את עול רדיפות הפעילים הקומוניסטים בהשוואה לשנות העשרים המוקדמות. הכבדה זו נמשכה גם בשנים 1936–1942, ובאה לידי ביטוי גם במעצרים רבים, בחקירות אלימות ובישימוש מסיבי בתקנות לשעת חירום לצורך הצרת צעדיה של המפלגה ושיבוש פעולותיה. נשים קומוניסטיות נעצרו, נשפטו ונאסרו עם חבריהן בעקבות הרדיפות והמעקבים של המשטרה הבריטית, וזה היה הרקע לשני מעצריה של רות לוביץ', בשנת 1932 ובשנת 1936.¹⁹ שמחה צברי, מנהיגה מרכזית בפק"פ, נעצרה בפעם הראשונה בשנת 1929, בהיותה בת 19 בלבד. בשנת 1938 נאסרה שוב והוחזקה בכלא הנשים בבית לחם, וברחה ממנו בשנת 1941 עם חברתה פנינה פיינהויז. צברי נתפסה ונאסרה שנית בשנת 1942.²⁰ פיינהויז, מזכירת הפק"פ בחיפה ודמות בכירה במפלגה, נעצרה פעמים מספר לאחר 1929, ובשנים 1936–1941 ישבה ברציפות בכלא בית לחם, וברחה ממנו כאמור בשנת 1941.²¹

הדו"ח שהפיקה 'העזרה האדומה' מאפשר לנו לבחון הבדלים מגדריים בפעילות הקומוניסטית בארץ ישראל. דו"ח זה מפרט את האישומים נגד נשים וגברים חברי הפק"פ שעצרו ושפטו השלטונות הבריטיים בשנים 1924–1927. ברשימה זו, שנמנים בה חמישים ושישה שמות, אפשר לזהות בבירור ארבע אסירות קומוניסטיות (דבורה גוזה, נחמה ונדלר, עדה מוריס ודבורה שפילמן), שנאסרו בגין הפצת כרוזים של פרקציית הפועלים והשתתפות בהפגנה נגד מניעת זכות הבחירה לעיריית תל אביב. מוריס ושפילמן נשפטו ונדונו בשנת 1926 לשלושה חודשי מאסר. ונדלר נשפטה אף היא לשלושה חודשי מאסר, וגוזה – לחמישה עשר יום, אף שכמו ונדלר נאשמה בהפצת כרוזים של הפרקציה הדמוקרטית.²² ואולם לא ניכר הבדל רב בטיב

¹⁹ ראו שפיגל (לעיל, הערה 3), עמ' 27–28; בן זקן (לעיל, הערה 6), עמ' 87–125; אלדד חרובי, **הבולשת חוקרת: ה-CID בארץ ישראל, 1920–1948**, כוכב יאיר 2011, עמ' 46–52.

²⁰ זצליאפינה פלישבסקי, 'פרוטוקול מס 106' (22.12.1942), אצל זהבי (לעיל, הערה 17), עמ' 411–412.

²¹ שטרן (לעיל, הערה 14), עמ' 7.

²² הפרקציה הדמוקרטית הייתה הארגון הלגלי היחידי של הפק"פ שפעל בשנות העשרים של המאה העשרים בהסתדרות העובדים עד להרחקתה. ראו: 'עזרה אדומה בין-לאומית', **תחת העול**, ירושלים 1927, עמ' 22–27.

האישומים ובתקופות המאסר בין נשים לגברים, להוציא את תנאי המאסר, שהיו שונים זה מזה שוני ניכר, כפי שנראה להלן.²³

רבות מחברות הפק"פ היו נתינות זרות וגורשו מן הארץ לאחר שחרורן ממעצרן. חלקן חזרו לפולין, ארץ מוצאן. נשים אחרות, אף הן ממוצא פולני, העדיפו להיות מגורשות לברית המועצות, מכיון ששלטונות פולין רדפו את המפלגה הקומוניסטית, והממשלה הפולנית הקשתה על אזרחיה הקומוניסטים את חזרתם. רבות מחברות הפק"פ שהגיעו לברית המועצות נאסרו בתקופת הטיהורים הסטליניסטיים הגדולים של שנות השלושים. לעיתים נאסר בן זוגן, והן נאלצו לחיות את חייהן ולגדל את ילדיהן בגפן, ובשל היותן בנות זוג של 'אויבי המדינה' היו חשופות לרדיפות, למצוקה כלכלית קשה ואף למאסר.²⁴

נשים באצ"ל

שיעור הנשים באצ"ל עמד על כ-15% אם מקבלים את ההנחה שבארגון זה היו פעילים כ-6,200 איש. הן השתייכו בחלקן למשפחות עירוניות בורגניות.

²³ עו"ד צבי אליהו כהן ייצג את העצירים הקומוניסטים. הוא ביקר בבתי הכלא, שימש סגורם בדיונים בבית המשפט, הגיש בשמם ערעורים ושחרר אותם בערבות. מסמכיו של עו"ד כהן שופכים אור על הליווי ועל הייצוג המשפטי שנתן לנשות הפק"פ. אצ"מ, A.395/56. לעיתים מימנה המפלגה את ההגנה המשפטית באמצעות 'העזרה האדומה', ולעיתים עשו זאת משפחות העצירים, ראו: לאה טרכטמן-פלחן, **מתל אביב הקטנה למוסקבה (זיכרונות ילדות)**, תל אביב 1989, עמ' 73-75. לעומת זאת לוביץ' ציינה בזיכרונותיה כי הוריה והמפלגה הם שפעלו למען שחרורה בימי הריונה, ראו לוביץ' (לעיל, הערה 1), עמ' 183. במחנה הרוויזיוניסטי הייתה התמונה דומה: את ההגנה המשפטית ארגנו ומימנו הן המשפחות והן הארגונים. גאולה כהן ציינה בזיכרונותיה כי משפחתה שכרה את שירותיו של עורך דין שהיה פעיל בתנועה הרוויזיוניסטית. ראו: גאולה כהן, **סיפורה של לוחמת**, תל אביב 1961, עמ' 165-166. לעומת זאת עמידרור (הלר) כתבה כי הארגון העמיד בעבורה הגנה משפטית. ראו עמידרור (הלר) (לעיל, הערה 1), עמ' 166. על עורכי הדין מקס זליגמן ומקס קריצ'מן, שהגנו על אסירים ועצירים רוויזיוניסטים בשם מטרות ציבוריות לאומיות, ראו: שמעון א' בלום, 'בין קו משפטי לקו פוליטי: עריכת דין ציבורית-לאומית בפרשת "העשרים משונני"', **המשפט**, כג (תשע"ז), עמ' 157-197. למכתבים ששלחו אסירות רוויזיוניסטיות מכלא בית לחם לזליגמן ולקריצ'מן ראו פס (לעיל, הערה 2), עמ' 256-264.

²⁴ לוביץ' (לעיל, הערה 1), עמ' 164; דותן (לעיל, הערה 12), עמ' 249-274. לעדויות על חיי חברות פק"פ שנסעו מהארץ או גורשו ממנה והגיעו לברית המועצות ראו: אסתר פלדמן, **כלא בלי סוגר**, תל אביב תשכ"ד; לאה טרכטמן-פלחן, **ארבעים שנות חיים של ישראלית בברית המועצות**, א, ירושלים 1996; הנ"ל (לעיל, הערה 23).

חלק מהן התחנכו בבתים מסורתיים ואף דתיים, ורובן היו חברות בתנועת הנוער הרוויזיוניסטית בית"ר.²⁵

רוב הנשים באצ"ל שימשו בתפקידי עזר אופייניים לנשים בכוחות ביטחון: תפקידי מנהלה, קשר, בלדרות, הסברה והדרכה, תעמולה והדבקות כרוזים, סיעוד ועזרה ראשונה, איסוף מודיעין, גיוס נוער והדרכתו, העברת כלי נשק ומסמכים וקריינות רדיו. מיעוטן עסקו בתפקידי לחימה. היו גם נשים בתפקידי פיקוד, ובחלק לא מבוטל של קורסי הפיקוד השתתפו גם נשים. הנתונים מראים שהנשים, כמו הגברים, נעצרו והוחזקו במעצר מנהלי ללא משפט. שלא כמו הגברים, הנשים אומנם לא הוגלו מן הארץ, אך תנאי המאסר שלהן היו קשים יותר משל הגברים.

מספרן של המפקדות הבכירות באצ"ל היה מצומצם למרות שיעור הנשים הגבוה למדי בארגון, אולם שלא כבארגונים אחרים בארץ הן שימשו בתפקידים בכירים מאוד. אסתר רזיאל-נאור, אחותו של דוד רזיאל, ממפקדי האצ"ל, הייתה חברה במפקדה של האצ"ל, ובכך הייתה לאישה היחידה בארץ שהייתה חברה בפיקוד העליון של ארגון צבאי. נשים פיקדו על סניפי האצ"ל בצפת, בראשון לציון וברמת גן. לקראת יציאת הבריטים מן הארץ הוקמו שתי פלוגות של נשים, בתל אביב ובירושלים, וגם בראשון עמדו נשים. מהלך זה של הקמת פלוגות מיוחדות לנשים מצביע על נסיגה ברמת השותפות של נשים ביחידות המעורבות. נשים מילאו תפקידים של גברים כשהיה מחסור במגויסים. כשעלה מספר המגויסים לאצ"ל לקראת 1948, חזרו הנשים לעסוק בתפקידים מסורתיים. עם זאת היו שהשתתפו בקרבות מלחמת העצמאות ואף נפלו בקרב.²⁶

רוב הנשים שהצטרפו לאצ"ל היו רווקות, וטווח גיליהן היה 16–25, אולם נשים נישאו יותר מגברים תוך כדי חברות במחתרת. הקבוצה הגדולה ביותר שבחברות האצ"ל הייתה של ילידות חוץ, אך הייתה קבוצה נכבדה של ילידות הארץ, בניגוד לפק"פ, ששיעור ילידות הארץ בו היה זעום. 27% מחברי

²⁵ לאומדנים נוספים ולמאפיינים דמוגרפיים של חברות האצ"ל ראו: נעמה טייטלבוים-קריא, 'מנהיגה משורות האופוזיציה: דיוקן מנהיגותי של מפקדת באצ"ל וחברת הכנסת אסתר רזיאל-נאור', עבודת דוקטור, אוניברסיטת בר-אילן, רמת גן תשע"ט, עמ' 64–65.

²⁶ למכלול תפקידי הנשים בארגון האצ"ל ראו שם, עמ' 74–82.

האצ"ל היו ממוצא מזרחי, אך לא ברור אם נתון זה תקף גם לחברות הארגון.²⁷

לצד צילה עמידרור (הלר) היו עוד עצירות ואסירות שהיו דמויות מרכזיות במחנה הרוויזיוניסטי ובמפלגות הימין ונעצרו וישבו תקופות ממושכות בכלא בית לחם, ובהן אסתר רזיאל-נאור, שנעצרה בעקבות מציאת משדר רדיו המחתרת בביתה ונכלאה בכלא בית לחם לשמונה חודשים, אך שוחררה למעצר בית כיוון שהייתה בהיריון מתקדם. גאולה כהן נתפסה ונכלאה בעקבות השתייכותה למחתרת הלח"י בהיותה שדרנית המחתרת. בעת שהותה בכלא בית לחם הועברה לאשפוז במגרש הרוסים, ומשם הצליחה לברוח.²⁸

חויית הכלא במבט רטרוספקטיבי

חויית הכלא מתוארת בפרק אחד, גם אם מרכזי ומפורט, בספרה של לוביץ', שזיכרונותיה נפרסים בו מנעוריה בוורשה ועד לתקופות מאוחרות בקריירה הציבורית והפוליטית שלה. תקופת הכלא הייתה בעיניה התנסות מהפכנית בלתי נמנעת שהכשירה אותה למנהיגות ציבורית ופוליטית בשלבים מאוחרים של חייה: 'אנחנו הקומוניסטים, מטרתנו היא חברה אנושית יפה ואדם יפה, ואכן אנו לומדים כאן בכלא, עזרה הדדית, משמעת קולקטיבית וידידות אמת'.²⁹ לעומת זאת ספרה של עמידרור (הלר) יוחד רובו ככולו לחויית הכליאה, ופרקי הפתיחה והסיום הם בגדר פרולוג ואפילוג לחויה המרכזית, שהיא ישיבתה בבית הכלא.

עם זאת בשני הטקסטים חויית הכליאה נפרסת לפנינו במבט רטרוספקטיבי, והרגשות, החוויות והתחושות מתווכים מנקודת המבט של זמן ההווה, כמקובל בכתיבה האוטוביוגרפית, כפי שניסח זאת גיא מירון:

לעולם אין לכותב הזיכרונות אפשרות לכתוב על העבר כשלעצמו, ללא תלות בנקודת המבט של ההווה, שהיא תמיד רק אחת מאוסף

²⁷ אופירה גראויס קובלסקי, 'גזי צמתן וחגרי את חגורתך: נשים באצ"ל בלח"י ובחירות', **האומה**, 194 (תשע"ד), עמ' 79–88.

²⁸ טייטלבוים-קריא (לעיל, הערה 2), עמ' 168–169.

²⁹ לוביץ' (לעיל, הערה 1), עמ' 157.

אין סופי של נקודות מבט אפשריות [...] מצבים שונים בהווה, עמדת הכתיבה, וכן מטרות הכתיבה וקהל היעד שעבורו כותב האדם את זיכרונותיו, עשויים להביא את האדם להבליט חלקים מסוימים מחייו ולהצניע אחרים [...] מצבי ההווה השונים עשויים ליצור מגוון של דרכי התייחסות של ה'אני המספר' לדמות העבר שעליה הוא כותב.³⁰

עד כמה אפשר לראות בטקסטים אלה שלפנינו ספרות זיכרונות, ועד כמה אוטוביוגרפיה לשמה? ג'יימס אולני הצביע על ההבחנה בין זיכרונות לאוטוביוגרפיה: מרכז של האוטוביוגרפיה הוא האישיות והתהוותה מתוך התמקדות בחיי הנפש והרגש של הכותב, ואילו בזיכרונות העיסוק המרכזי הוא במקומו של הסובייקט בציבור ובמתן דגש על זיכרונותיו ההיסטוריים, החברתיים, המדיניים, הפוליטיים והאידיאולוגיים.³¹

ואולם, כפי שהראתה תמר הס, הגדרות הז'אנר אינן מוחלטות לגמרי באוטוביוגרפיה העברית לדורותיה, והגבול בין עיסוק בחיי הנפש לתיאור האירועים ההיסטוריים מטושטש. דומתני שעירוב זה בין הפרטי לציבורי, בין השיח האישי הפנימי ובין החתירה לתעד את האירועים ההיסטוריים 'כהווייתם', בא לידי ביטוי גם בחיבורים שלפנינו. במובן זה אפשר לראות בהם ז'אנר כלאיים, המכיל הן כתבי זיכרונות והן כתיבה אוטוביוגרפית.³²

³⁰ גיא מירון, **מכאן לשם בגוף ראשון: זיכרונותיהם של יוצאי גרמניה בישראל**, ירושלים תשס"ה, עמ' 36–37; מרגלית שילה, 'פרטי כציבורי: איטה ילין ויהודית הררי כותבות אוטוביוגרפיה', **קתדרה**, 118 (תשס"ו), עמ' 65–95. על היחס בין זמן ההיזכרות לאירועי העבר ראו: Roy Pascal, *Design and Truth in Autobiography*, London 1960, p. 188; Maurice Halbwachs, *On Collective Memory*, Chicago & London 1992, pp. 49–52

³¹ על ההבחנה בין זיכרונות לאוטוביוגרפיה ראו: James Olney, 'Some Versions of Memory/Some Versions of Bios: The Ontology of Autobiography', *ibid* (ed.), *Autobiography: Essays Theoretical and Critical*, New Jersey 1980, pp. 236–267

³² תמר ס' הס, **חיק האם של זיכרונות: נשים אוטוביוגרפיה והעלייה השנייה**, אור יהודה ובאר שבע 2014, עמ' 60–65.

הסכמות ונותני חסות: השפה הפאלוצנטרית

האם אפשר לזהות בכתיבתן של לוביץ' ושל עמידרור (הלר) קול נשי ייחודי החותר תחת ביצוריה הפטריארכליים של השפה? אכן, בלשונה של הס, נשים יכולות לכאורה לכתוב אך במחיר העלמת זהותן כנשים ושל ויתור על הניסיון לגבש סובייקטיביות נשית [...] אולם למרבה הפרדוקסליות רק אימוץ לשון פלוצנטרית³³ מאפשרת לאישה להישמע, אך עצם השימוש בשפה זו משתק אותה במובנים רבים.³⁴ ועם זאת, כפי שהראתה רות גינזבורג, נשים אומנם אינן יכולות להשתחרר כליל מאחיזתה של השפה הגברית, אולם בחתירה תחת השפה הפאלוצנטרית נוצרת לשון ייחודית שביכולתה לשקף את הסובייקטיביות הנשית, ולכן יש טעם אפוא ברכישתה של השפה הזרה, הפאלוצנטרית, והפיכתה לרכושן של הנשים.³⁵

שתי הכותבות קיבלו לגיטימציה לכתיבתן ממנהיגי תנועתן הפוליטית, הגברים המנהיגים העומדים בראש המחנה, מאיר וילנר מזה ומנחם בגין מזה. הלגיטימציה באה לביטויי ב'הסכמות', אם ננקוט את הלשון המסורתית מתחום הדפסת ספרי הקודש היהודיים, שחיברו ומובאות בפתח שני הספרים. יש להניח כי שני המנהיגים עיינו בזיכרונות טרם כתיבת ההסכמות, והן מתכתבות עם התמות המרכזיות שבשני החיבורים. ואולם ההסכמות מתוות גם את הפרדיגמה הפוליטית והאידיאולוגית שלפיה נכתבים הזיכרונות, ובמובן זה ההסכמות משקפות את השפה הפאלוצנטרית המכתיבה את שיח ההיזכרות של שתי הכותבות.

³³ המושג פאלוצנטריות מורכב מהמילים פאלוס (איבר המין הזכרי או חפץ הנראה כמוהו) וצנטרום (מרכז ביוונית). המושג מתאר את התפיסה המוטבעת בלשון ובחברה הפטריארכלית המעוצבת ביד ההגמוניה הגברית. הביקורת הפמיניסטית מצביעה על הלימה בין בעלות על הפאלוס הביולוגי לבין בעלות על הפאלוס הסמלי, כלומר מחוזות התרבות והשפה שבמסגרתם מגלם הפאלוס באופן סמלי את הכוח והחוק. מכיוון שלפאלוס אין מקבילה נשית מכל סוג שהוא, נשים בהכרח מודרות ממחוזות אלה. אורפה סנוף-פילפול ומיכל זאבי, **לקסיקון מגדר**, תל אביב [ללא ציון שנת ההוצאה], עמ' 46–47. לדיון בסוגיית הלשון והכתיבה הנשיים ואופן היחלצותן מהמערכת הפטריארכלית ראו: רות גינזבורג, 'המאבק על הלשון', יעל עצמון (עורכת), **התשמע קולי: ייצוגים של נשים בתרבות הישראלית**, ירושלים ותל אביב 2001, עמ' 27–41.

³⁴ הס, שם, עמ' 63.

³⁵ על מקומה המרכזי של הלשון במחקר הפמיניסטי, על ההיבטים הפוליטיים הפרקטיים הכרוכים במאבק בדיכווי הקול הנשי ועל האתגרים הכרוכים בניסיון לעצב לשון נשית ייחודית ראו גינזבורג (לעיל, הערה 32), עמ' 39.

וילנר שיבח בהסכמתו את אומץ ליבה האישי של לוביץ' בהתמודדותה עם הרדיפות והמאסרים תחת השלטון הקולוניאלי המנדטורי, ולאחר מכן במדינת ישראל בהשתתפותה הפעילה בהנהגת המפלגה הקומוניסטית, מתוך שחייה מתמדת נגד זרם ההגמוניה השלטת:

ספרה אינו היסטוריה במובן הרגיל של המילה, עם זאת הוא מאיר פרקים חשובים ביותר בתולדות הארץ הזאת [...] מתוך ניסיון עצמי והשתתפות פעילה בהנהגת המפלגה הקומוניסטית. קורות חייה של רות לוביץ' מעידים על מאבקה של המפלגה הקומוניסטית בארצנו. בכל התנאים המסובכים והמשתנים לחמו הקומוניסטים היהודים והערבים למען אותם אידיאלים נעלים: העצמאות הלאומית, הדמוקרטיה ואחוות העמים, השלום, הקידמה החברתית והסוציאליזם.³⁶

לעומתו בגין עיגן את ניסיונה האישי של עמידרור (הלר) במחתרת ובכלא בהקשר ההיסטורי היהודי הרחב, קשר בין לוחמות המרד ביהודה העתיקה ובין לוחמות המחתרת, והעלה על נס את גבורתה של היהודייה הלוחמת שנלחמה במלחמת השחרור הלאומי: 'כך נלחמה אחותנו למרי בסבל חרישי ובקרב גועש ובמעצר ממושך'.³⁷ מדבריו עולה כי היהודייה החדשה חידשה את מסורת הלחימה האקטיבית שאפיינה את בנות יהודה העתיקה, ולא הסתפקה כחנה רק בהקרבת הבנים.³⁸

ברור מאליו כי שני המנהיגים מעגנים את הזיכרונות בשיח האידאולוגי והפוליטי של תנועתם – ההקשר האינטרנציונליסטי מזה וההקשר הלאומי מזה – אולם וילנר ספקן יותר בדבר הערך ההיסטורי של הזיכרונות, ואילו בגין מכיר בהיותם של זיכרונותיה של עמידרור (הלר) הן תעודה היסטורית והן 'פרק מחנך', למען הדור הצעיר. כמו כן, שלא כבגין, וילנר לא עיגן את

³⁶ מאיר וילנר, 'ספר מיוחד', אצל לוביץ' (לעיל, הערה 1), עמ' 9.

³⁷ מנחם בגין, 'היהודייה הלוחמת', אצל עמידרור (הלר) (לעיל, הערה 1), עמ' 8. לדיון בדמות הנשים בתעמולת תנועת החירות במערכת הבחירות לכנסת הראשונה והצגתן כקבוצה מקופחת אשר הודרה ממיתוס הגבורה הלאומית וממקימי המדינה והלוחמים במלחמת השחרור ראו גראוויס קובלסקי (לעיל, הערה 9), עמ' 140–143.

³⁸ וילנר (לעיל, הערה 36), עמ' 7–8.

פעילותה של לוביץ' בהקשר מגדרי או עמד על פעילותן הייחודית של חברות הפק"פ במחתרת, אולי משום שלא היה הבדל מובהק בין פעילות גברים לפעילות נשים בפק"פ כפי שהיה באצ"ל. יש לזכור כי הפק"פ עסקה רוב שנותיה במחתרת בפעילות פוליטית תעמולתית ולא בפעילות לוחמה, למעט שנות המרד הערבי הגדול. עם זאת היות שלוביץ' עמדה שנים רבות בראש ארגון הנשים הקומוניסטי הישראלי (אנד"י), שהטיף ופעל למען זכויות נשים יהודיות וערביות במדינת ישראל ברוח פמיניסטית, השמטה זו נראית תמוהה.³⁹

לסיכום, השיח הפוליטי והאידיאולוגי אכן מאפיין את חיבוריהן של שתי הכותבות, ובמובן זה הן מאמצות את השיח הגברי, הפאלוצנטרי. ואולם ככל שהזיכרונות מתמקדים בהתמודדותן של הכותבות עם קשיי המאסר ותלאות הכליאה, נחשף גם קולן האישי וייחודה המגדרי של התנסותן כאסירות פוליטיות, כפי שנראה להלן.

המניעים לכתיבת הזיכרונות

בפתח זיכרונותיה לוביץ' מתלבטת אם עליה לקבל עליה את משימת הכתיבה. ההצדקה היחידה לטעמה לעשות זאת היא הצורך לתעד את קורות המפלגה, להנציח את חבריה ולהנחיל את מורשתם לדור הצעיר. ובלשונה: 'המפלגה חייבת לזכור את בניה, והרי לזכור אותם פירושו לזכור את המפלגה, בלא לדעת את ההיסטוריה של מפלגתך, אילו שורשים יהיו לנוער, לדורות הבאים'.⁴⁰ העיתוי לקבלת ההחלטה הוא ציון יובל חמישים השנים לחברותה במפלגה ותחושתה שהיא נמצאת במרוץ נגד הזמן ככל שנוקפות השנים, ואין ביכולתה לדחות עוד את הכתיבה.

לעומת זאת מניעי הכתיבה של עמידרור (הלר) שלובים בפולמוס הפוליטי המתמשך בין הימין לשמאל בשאלה למי הבכורה על תקומת ישראל,

³⁹ על מקומה של האישה בכתיבתם של ז'בוטינסקי ושל מנחם בגין ובשיח הרוויזיוניסטי ראו טייטלבוים-קריא (לעיל, הערה 25), עמ' 66–75. על השיח על מקומן של נשים במפלגה הקומוניסטית הישראלית ועל פעילותן של חברות אנד"י למען זכויות נשים ראו כהן (לעיל, הערה 17), עמ' 52–75.

⁴⁰ לוביץ' (לעיל, הערה 1), עמ' 11–12.

ובלשונה: 'למען ידע עם ישראל מי הביאנונו עד הלום, וזה יהיה שכרי'.⁴¹ המניע המידי להחלטתה לשבת ולכתוב את זיכרונותיה הוא התחושה כי ההגמוניה השלטת מכחישה את מאסרן ואת גבורתן של אסירות המחותרת 'בעזות מצח וללא בוש'.⁴² עמידרור (הלר) זעמה במיוחד על אמירתה של גולדה מאיר, שהתפרסמה בעיתון ידיעות אחרונות ב"ז בחשוון תש"ך, כי היא לא נעצרה בשבת השחורה עם שאר ראשי הסוכנות היהודית, 'כי לשלטונות הבריטים לא היה בימי המנדט מחנה מעצר לנשים'.⁴³

אם נחזור להבחנה בין זיכרונות לאוטוביוגרפיה, נראה שגם לוביץ' וגם עמידרור (הלר) לא התכוונו לתעד דווקא את התפתחותן האישית, הרוחנית והאינטלקטואלית ולהעמיק בנבכי אישיותן. לוביץ' טענה כי סיפורה האישי משקף את סיפורם של חברי מפלגה רבים אחרים, ורק משום כך הוא ראוי לתיעוד.⁴⁴ בשני המקרים כתבו השתיים על פי תחושתן נגד הזרם, אם נגד מגמת ההכחשה וההדרה של מפעלן, ואם במאבקן המתמשך לכוון סדרים חברתיים ופוליטיים שונים בתכלית מהסדרים שהתקיימו בזמנן בחברה הישראלית.

מול שלטונות הכלא

בחוק הבריטי הייתה הבחנה בין עצור במעצר מנהלי בגלל עבירה פוליטית ובין עצור בגלל עבירה פלילית. רוב האסירות הפוליטיות נמנו עם הסוג הראשון. הן נעצרו והוחזקו בכלא ללא משפט מתוקף תקנות ההגנה לשעת חירום, ומדי שלושה עד שישה חודשים נקבע על פי שיקוליה של הבולשת הבריטית אם יוארך מעצרן. בחוקי החירום נקבע כי ניתן להביא למשפט

⁴¹ עמידרור (הלר) (לעיל, הערה 1), עמ' 10.

⁴² שם, עמ' 9.

⁴³ שם, עמ' 9–10. לדיון בסיבות לאי-מעצרה של גולדה מאיר בשבת השחורה (29 ביוני 1946), בניגוד למעצרים של מרבית ראשי הסוכנות, ראו: מאיר מדזיני, **גולדה: ביוגרפיה פוליטית**, תל אביב 2008, עמ' 140. להערכתו של מדזיני, אי-מעצרה היה מכוון. הבריטים חששו כי מאסרה עשוי לעורר נגדם דעת קהל עוינת, ואולי העריכו שהיא עשויה להיות מתונה. עוד אפשרות היא כי הנציב העליון, שהכיר את מאיר והעריך אותה, חס עליה ורצה למנוע ממנה את תלאות המעצר. על פי השערה אחרת, לא היה בנמצא מחנה מעצר לנשים במעמדה המדיני של גולדה מאיר, שלא כמו במקרה של הגברים ראשי הסוכנות, שבעבורם נפתח מחנה מעצר מיוחד. לדיון נוסף ראו פס (לעיל, הערה 2), עמ' 132.

⁴⁴ לוביץ' (לעיל, הערה 1), עמ' 12.

צבאי מפירי חוק, מחזיקי נשק, חברי מחתרת ותומכיהם. עוד נקבע כי אנשים ונשים ייעצרו בגלל חתרנות או הפצת כרוזים נגד השלטון. חברי המחותרות נאלצו לשהות במעצר ללא משפט על פי תקנה B15, שלפיה המשך המעצר או השחרור ייקבעו על פי החלטת שוטרי הבולשת ולא בצו של שופט. לפיכך נמצאו העצירות והעצורים שנים רבות בכלא.

החוקר גרשם סייקס טבע את המונח 'כאבי מאסר' בהתייחסו לפגיעה באישיות האסירה ולא רק בגופה.⁴⁵ כאבי המאסר הם האתגרים המאיימים לפגוע ואף פוגעים במטרות החיים של האסירה, במערכות ההגנה שלה ובתחושת הביטחון שלה. עם כניסתה לכלא האסירה חווה הלם כניסה לתרבות החדשה. היא עוברת תהליך קבלה הכולל טקסי הפשטה, חילול והשפלה ומבחנים המערערים את ביטחונה העצמי ואת חוסנה הנפשי.⁴⁶

למרות מדיניות הפרד ומשול שאפיינה את בתי הכלא המנדטוריים, הצליחו האסירות הפוליטיות לשמור על ייחודן בקבוצה נבדלת ומובחנת. הן הצליחו למחות על שלילת חירויות ופעלו למניעת השפלה אישית וקבוצתית. למחאות היו מגוון דפוסיים: שביתת רעב, שביתות שבת, מהומות ותלונות בכתב ובעל פה. המאבק במאסר ובמעצר לבש אופי אישי וקבוצתי כאחד.⁴⁷ גם לוביץ' וגם עמידרור (הלר) נאבקו על מעמדן ועל זכויותיהן עם כניסתן לבית הכלא בפעם הראשונה. הן נאבקו על זכותן שלא ללבוש את מדי בית הכלא, על זכותן להיות מופרדות מן האסירות הפליליות ועל זכותן להיכלא בצוותא עם חברותיהן למחתרת.

⁴⁵ Gresham M. Sykes, *The Society of Captives: A Study of a Maximum-Security Prison*, Princeton 1958

⁴⁶ גילה חן ותומר עינת, **כלא הנשים: החצר האחורית של החברה הישראלית**, תל אביב 2010, עמ' 69.

⁴⁷ טייכר (לעיל, הערה 2), עמ' 224. לביטויים ולגילויים של מרדנות והתנגדות פוליטית בין כותלי הכלא בקרב אסירות פוליטיות בעולם השלישי ובמהלך העימות הממושך בצפון אירלנד – פעולות שהתבטאו בשביתות רעב, בסירוב ללבוש את מדי האסירות ובשהייה בתא הכלא בעירום מכוסות בשמיכות בלבד, בשביתות של רחצה ובמריחת צואה ודם וסת על הקירות באקט של מחאה – ראו: Barbara Harlow, 'From the Women's Prison: Third World Women's Narratives of Prison', *Feminist Studies*, 12, 3 (Autumn 1986), pp. 501–524; Azrini Wahidin, 'Menstruation as a Weapon of War: The Politics of the Bleeding Body for Women on Political Protest at Armagh Prison, Northern Ireland', *The Prison Journal*, 99,1 (2019), pp. 121–131

שתי הכותבות מתארות את עמידתן העקשנית והנחושה מול האטימות והברוטליות של הנהלת הכלא. לוביץ' תיארה כיצד העלו העצורות הקומוניסטיות את הדרישה להכיר בהיותן אסירות פוליטיות ונאבקו כדי לשבת יחד בתא משותף. מפקד הכלא הכה אותן, אבל הן השיגו את מבוקשן. מהלך מעצרה של עמידרור (הלר) דמה מאוד לזה של לוביץ'. אף היא הובאה לכלא ביפו ונאלצה להיאבק על זכויותיה כעצירה פוליטית מול סוהרת מנומנת ושתוקה וקצין בריטי גס רוח, ועמידתה העקשנית על זכויותיה נשאה פרי.⁴⁸

בבית הכלא בבית לחם הצליחו האסירות הקומוניסטיות לרכוש את אמונה של אחת מן הסוהרות. היא שימשה אשת הקשר שלהן עם העולם החיצון, והן נהגו להבריא באמצעותה מכתבים למפלגה. ואולם בשל הלשנה נתפסה הסוהרת, והקשר עם העולם החיצון ניתק. חבורת האסירות, המכונה בפיה של לוביץ' 'הקולקטיב', איתרה את הסוהרת שהלשינה על בת בריתן והכתה אותה מכות נמרצות 'עד שלא יכולה הייתה לעמוד על רגליה'.⁴⁹

תיאורים דומים על עימותים עם סוהרות הכלא עולים גם בזיכרונות עמידרור (הלר). עם כניסתה לכלא בית לחם הרגישה עמידרור (הלר) כי נשללה ממנה אנושיותה כאשר נלקחו ממנה כל חפציה האישיים. תחושה זו התגברה כאשר ערכה עליה סוהרת, פרחת שמה, חיפוש גופני גם באיבריה האינטימיים בשטף של קללות וגידופים. עמידרור (הלר) ציינה כי סוהרת זו שנאה במיוחד יהודים וגילתה אליהן יחס נוקשה, כי במשמרתה ברחו שתי אסירות קומוניסטיות, ואפילו בסיועה. עמידרור (הלר) מעידה כי היא וחברותיה הצליחו ללמד לקח את הסוהרת, והעצורות שהגיעו בשנים הבאות אחריהן סבלו פחות מנחת זרועה.⁵⁰ ואולם בראש פירמידת הדיכוי וההתעללות ניצבה הנהלת הכלא הבריטית, כך עולה מזיכרונותיהן של שתי הכותבות. מנהלת הכלא כונתה בלשון סגי נהור 'המלאך הלבן' בגלל בגדי הלבן שלבשה. היא נודעה בקשיחותה ובאכזריותה והייתה שנואה על האסירות.⁵¹

⁴⁸ עמידרור (הלר) (לעיל, הערה 1), עמ' 21–23; לוביץ' (לעיל, הערה 1), עמ' 101–102.

⁴⁹ לוביץ', שם, עמ' 104–108.

⁵⁰ עמידרור (הלר) (לעיל, הערה 1), עמ' 46.

⁵¹ שם, עמ' 72.

לטענת עמידרור (הלר), מצבן של הכלואות בבית לחם היה קשה שבעתיים ממצבם של הגברים הכלואים. לגברים הוקמו מחנות מעצר, ואילו הנשים ישבו בתנאי בית כלא ממש, ותנאי המעצר בבית לחם היו לטענתה בבחינת 'סדיזם והתעללות מתמדת בצלם האדם'.⁵² הדימוי של הבריטים, קרי רוח ורחמנים, נופץ לחלוטין, ונחשף שרגש אבירותם כלפי נשים הוא בדיה. הביטוי 'ליידיז פירסט' התגלה לדבריה בבכורתן של הנשים הכלואות לסבל. עמידרור (הלר) העלתה את הסברה כי אולי נקמו בכך הבריטים על תעוזתן של בנות המין החלש לצאת נגדם למלחמה.⁵³

גם לוביץ' תיארה את התאכזרות הבריטים לעצורות הקומוניסטיות, אך ציינה כי הבריטים לא נהגו להכות את הנשים אלא רק במקרים מיוחדים, כפי שאירע בעת מעצרה של ריבה טנצמן בשנת 1936. טנצמן הייתה פעילה מרכזית במנגנון המחתרתי של המפלגה, ולכן כשתפסה אותה הבולשת היא הוכתה ועונתה קשות: הפשיטו אותה, הכוו את כפות רגליה ואיימו עליה באונס. ואולם טנצמן לא נשברה ולא מסרה כל מידע. לאחר כמה חודשי מאסר היא גורשה לפולין.

עינויי הנשים פסקו בהתערבותו של הציר הקומוניסטי בפרלמנט הבריטי, אולם ההכאות והעינויים של הגברים הקומוניסטים נמשכו, ורק 'בנס לא מת אף אחד מעינויים אלה'.⁵⁴ בניגוד לעמידרור (הלר) טענה לוביץ' כי תנאי הכליאה של הגברים הקומוניסטים היו קשים הרבה יותר מתנאי הכליאה של הנשים הקומוניסטיות, והם ישבו בתאי כלא חשוכים ואטומים לאוויר ולאור.⁵⁵ ייתכן מאוד כי הבדלים אלה בין התיאורים נובעים מתקופות

⁵² שם, עמ' 60. לדיון נרחב על הנהלת כלא בית לחם ומצבת סוהרותיו ראו פס (לעיל, הערה 2), עמ' 25–28.

⁵³ עמידרור (הלר), שם.

⁵⁴ לוביץ' (לעיל, הערה 1), עמ' 153.

⁵⁵ שם, עמ' 153, 163. עוד עדות להבדלים שבין תנאי המאסר הקשים של הגברים הקומוניסטים לתנאי המאסר של הנשים הקומוניסטיות אפשר למצוא גם בזיכרונותיה של פנינה פיינהויז, שהייתה מזכירת סניף חיפה. הגברים הובלו לבתי הסוהר אזוקים וכבולים למרות מחאתן של חברותיהם לכליאה, שהיו פטורות מעונש זה. פיינהויז מעידה על שביתת רעב מתואמת שניהלו עשרים וחמש הבחורות הכלואות בכלא המרכזי בירושלים עם הבחורים שהיו אסורים עימן ועם האסירים הקומוניסטים בכלא עכו. שביתת רעב זו הסתיימה בהצלחה בהתערבותם של יהודה לייב מאגנס וגרטורד קראוס. ראו שטרן (לעיל, הערה 14), עמ' 7.

הכליאה השונות ומהשינויים שחלו במדיניות ובדפוס הכליאה של בתי הסוהר הבריטיים בין שנות העשרים והשלושים, שנות השיא ברדיפות חברי הפק"פ, ובין זמן כליאתה של עמידרור (הלר) וחברותיה בשנות הארבעים, שנות השיא ברדיפות הרוויזיוניסטים.

חויית הכליאה: תחושת המרחב והזמן

אחד מכאבי המאסר העזים ביותר המתוארים בספרות הקרימינולוגית-פונולוגית נובע משלילת החירות ומתחושת הקלוסטרופוביה המתעוררת עקב כליאה במקומות קטנים ומבידוד כפוי.⁵⁶ לוביץ' תיארה בזיכרונותיה את תחושת המחנק ואת הרגשתה כי קירות הכלא סוגרים עליה: 'מתחשק לצאת, לרוץ, לראות, לעזור [...] אך לפניך דלת מתכת כבדה בה קבוע אשנב מסורג, ומאחוריה שוטרים חמושים'.⁵⁷

היעדר הפרטיות היה בעיני לוביץ' ההתמודדות הקשה ביותר במאסר, היותה סגורה בחדר אחד עם עשרים נשים נוספות ללא יכולת להתבודד בד' אמותיה. לנוכח הצפיפות והיעדר הפרטיות יצרו האסירות לעצמן מרחב פרטי מדומיין: הן החליטו לייחד במהלך היום שעות אחדות של שקט שבהן תוכל כל אסירה להתייחד עם עצמה. אסירה שהפרה את שעות השקט נתקלה בביקורת מצד חברותיה לתא. גם עמידרור (הלר) תיארה בזיכרונותיה את השקט שגזרו על עצמן הכלואות כדי שלא להפריע זו לזו.⁵⁸

לעומת המחנק בתא הצפוף תיארה לוביץ' את התחושה המשכרת של השמש, הרוח והאוויר הפתוח בטיול היומי על גג הכלא, כשהיא וחברותיה שכבו על רצפת הגג המלוכלכת וספגו בצוותא את קרני השמש.⁵⁹ התחושה כי לזמן קצב משלו בבית הכלא באה לביטוי בזיכרונותיה של עמידרור (הלר). שעות המנזר מול בית הכלא קצב את זמנן של הכלואות, ולפיו ידעו את שעות היום, וכשלעיתים התקלקל ונעצר נדמה היה להן כאילו הזמן עמד מלכת.

⁵⁶ חן ועינת (לעיל, הערה 46), עמ' 70.

⁵⁷ לוביץ' (לעיל, הערה 1), עמ' 158.

⁵⁸ שם; עמידרור (הלר) (לעיל, הערה 1), עמ' 102–103.

⁵⁹ לוביץ', שם, עמ' 162.

ועם זאת לתחושתה של עמידרור (הלר) הימים חלפו במהירות הודות לסדר היום הפעיל שארגנו לעצמן האסירות והעצורות הרוויזיוניסטיות.⁶⁰

קהילת האסירות

שתי הכותבות חשו כי הישיבה בכלא, על תלאותיה ומכאוביה, חיזקה את רוחן ואת כוח עמידתן. לוביץ' ראתה בתקופת המאסר חוויה מעצימה שבכוחה לחולל טרנספורמציה פנימית: 'אומרים שבית הכלא הוא בית ספר למהפכנים. מוטב שלא להגיע אליו, אך אם נכלאת כבר, עשוי בית ספר זה לחזק עוד יותר את החזקים ולחשל את החלשים'.⁶¹ הכלא הציב מבחן כפול בפני הקומוניסטית: מחוץ לחומותיו נבחנה הקומוניסטית על פי מסירותה למפלגה, ואילו במרחב המצומצם והמחניק של כותלי הכלא היא נבחנה על פי תכונותיה האישיות החיוביות והשליליות, שהשתקפו בכלא בברור. כל אחת ואחת נדרשה לפתח את תכונותיה החיוביות ולצמצמן עד כמה שאפשר את השליליות בתנאים המתגרים של אלימות, דוחק ומחסור, אם כי לוביץ' הודתה שלא תמיד הצליחו היא וחברותיה למאסר להיות קומוניסטיות מושלמות.⁶²

התחושה כי הישיבה בכלא מעצימה את כוחות הנפש באה לביטוי גם בזיכרונותיה של עמידרור (הלר). היא דימתה את ישיבתן של הכלואות הרוויזיוניסטיות ל'מלאכת קודש', תרומתן של כל אחת ואחת 'למען המשכן החדש' שיוקם במסירות שנעשתה 'בקדושה ובטהרה'. לדידה חומות הכלא בבית לחם היו ערש המלוכה העברית.⁶³

את סדר יומה של האסירה הפוליטית קבעו שלטונות הכלא, אך גם קבוצת האסירות. לוביץ' תיארה כיצד קבעו חברות הקולקטיב סדר יום קפדני שנועד לשמור על כוח עמידתן הפיזי והנפשי. בשעת ההשכמה היו כל החברות חייבות לעשות התעמלות בוקר למורת רוחן של אחדות מהן. 'אם לא

⁶⁰ עמידרור (הלר) (לעיל, הערה 1), עמ' 98.

⁶¹ לוביץ' (לעיל, הערה 1), עמ' 157.

⁶² שם, עמ' 157–158. קביעה זו עולה גם בזיכרונותיה של עמידרור (הלר): 'היו גם צללים, הן לא מלאכים ישבו כאן, אלא בשר ודם, אך יש לציין שהטוב עלה על הרע'. עמידרור (הלר) (לעיל, הערה 1), עמ' 106.

⁶³ שם, עמ' 95.

תתעמלנה תרקבנה כאן,⁶⁴ פסקה החברה המעמלת. הקולקטיב הנהיג תוכנית לימודים עשירה הכוללת לימודי רשות ולימודי חובה. לימודי הרשות כללו לימוד שפות, וגם לימודי יסוד לאותן חברות שלא השלימו את השכלתן מחוץ לכותלי הכלא. תוכנית לימודי החובה כללה מרקסיזם, לניניזם, כלכלה מדינית ודיון בבעיותיה הבסיסיות של הארץ. בהיעדר ספרים שיננו החברות מזיכרון ולמדו להרצות ללא רשימות. לוביץ' גרסה כי הניסיון המחתרתי לימדן לאמץ ולשכלל את כוח הזיכרון.⁶⁵

האוצר המשותף החשוב ביותר לחברות הקולקטיב היה הספרייה, והיא התרחבה והצטמקה בהתאם לספרים שהוברחו פנימה ובהתאם להחרמות שהחרימה הנהלת הכלא את הספרים, אמצעי ענישה על הפרות סדר. לצד הרחבת ההשכלה הכללית ולימודי האידאולוגיה כוננו החברות ועדה לתרבות, אומנות ומלאכת יד.⁶⁶

גם עמידרור (הלר) תיארה בזיכרונותיה את סדר היום שארגנו לעצמן האסירות הרוויזיוניסטיות. היא ציינה בגאווה שהן כמעט לא שיחקו בקלפים או הלכו רכיל אלא השתדלו להקדיש את זמנן ללימוד, לקריאה ולמלאכת יד. הן קראו הרבה, התעמקו בספרי מדע ואף למדו תנ"ך. היו בהן שלמדו שפות ואף ניסו ללמוד ערבית, שלא כבעדותה של לוביץ'.⁶⁷

את החגים והמועדים ציינה קהילת האסירות והעצירות באמצעים הדלים שעמדו לרשותן. הקומוניסטיות חגגו וציינו אירועים חשובים בלוח השנה המהפכני, ואילו הרוויזיוניסטיות חגגו את חגי ישראל וציינו ימי מועד וזיכרון בלוח השנה הציוני-לאומי. האסירות הקומוניסטיות חגגו וציינו את 1 במאי, את ימי ההולדת או ה'ארציט' של לנין, לוקסמבורג וליבקנכט ואת מועד מהפכת אוקטובר, שנחגג בהדר ובפאר, ודיוקנו של לנין צויר בחתיכת פחם שהתגלגלה לידיהן. האסירות הרוויזיוניסטיות חגגו וציינו את חגי ישראל בהדגישן את שאיפתן לצאת מעבדות לחירות ולכונן את העצמאות

⁶⁴ לוביץ' (לעיל, הערה 1), עמ' 159–160.

⁶⁵ שם, עמ' 159.

⁶⁶ שם, עמ' 160.

⁶⁷ עמידרור (הלר) (לעיל, הערה 1), עמ' 98–99, 110. לוביץ' ציינה כי העצירות הקומוניסטיות לא למדו ערבית. להרחבה בסוגיה זו ראו להלן, הערה 94.

הלאומית. בהיעדר רב או חזן מילאו האסירות תפקידים אלה. הן עברו לפני התיבה ביום הכיפורים, הקפידו על מנהג התשליך ואף הקימו סוכה, ועמידרור (הלר) ציינה כי בעת אמירת ברכת המזון זכו בעל הבית ובעלת הבית ל'ברכות' מסוג אחר.⁶⁸

במהלך הזמן, מעידות הכותבות, הפכה קבוצת האסירות והעצורות לקהילה מגובשת. הן תמכו זו בזו, עודדו את האסירות החדשות ועשו ככל יכולתן כדי להקל עליהן את טראומת הניתוק מן המשפחה ומן החופש. גם הפְּרָדָה מחברה שעמדה להשתחרר הייתה סיבה להתרגשות גדולה ולתכונה רבה. הקולקטיב התכנס והדריך את החברה מה עליה לדווח לארגון על המתרחש בכלא. כל חברה הפקידה בידיה של המשתחררת בקשות אישיות ופריסות שלום עד שראשה של המשתחררת הסתחרר. וכך, לבושה במיטב מחלצות הקולקטיב, היא הפכה לאישיות מרכזית, והחברות שמחות בשמחתה אך גם מקנאות בה.⁶⁹

מזון, היגינה אישית וטיפוח אישי

'בצהריים מכבדים אותנו בקראוונה, אינני יודעת מה מקור הכינוי הזה שניתן למרק העדשים, שתמיד נודף ממנו ריח של שמן מקולקל',⁷⁰ תיארה לוביץ' את הקושי שעמד בפני האסירות לבלוע את הנוזל המבאיש וכיצד עודדו זו את זו לאכול ממנו כדי שתחזקנה מעמד בתנאי הכלא. היא כתבה כי בגלל התזונה הלקויה רזו מאוד מקצת האסירות, ואחרות שמנו בגלל תזונת הפיתות. הרעב היה מנת חלקן של האסירות לאורך כל זמן מאסרן בכלא בית לחם.⁷¹

עמידרור (הלר) תיארה את מטבח הכלא 'המדור השביעי בגיהנום הבית לחמי',⁷² וכתבה על הריחות הקשים שעלו מתבשילי האסירות הערביות ועל קשייהן של האסירות האשכנזיות להתרגל לתזונה הדלה והירודה, המבוססת

⁶⁸ שם, עמ' 151–167, 200–202; לוביץ' (לעיל, הערה 1), עמ' 161, 180–183.

⁶⁹ עמידרור (הלר), שם, עמ' 160, 192–200; לוביץ', שם, עמ' 160.

⁷⁰ לוביץ', שם, עמ' 162.

⁷¹ שם.

⁷² עמידרור (הלר) (לעיל, הערה 1), עמ' 61.

על ירקות.⁷³ רק הנשים מעדות המזרח, ציינה עמידרור (הלר), התמצאו בניצול הירקות ובצורת בישולן.

עוד מצוקה ועילה להתעללות באסירות הייתה אספקת המים הלקויה שלא נפתרה בכלא בית לחם, הן בבניין הכלא והן בוילה הסמוכה ששימשה מחנה מעצר. עמידרור (הלר) תיארה את השאיבה הידנית המתישה מבור המים הפרימיטיבי, את הצפות הביוב, את הצינורות שנסתמו ואת חדר הרחצה היחיד שעמד לרשותן של שישים וחמש אסירות. כל ניסיונות להפעיל לחץ ולהיאבק על שיפור אספקת המים עלו בתוהו, עד שבסופו של דבר פתחו האסירות במרד, השתלטו על משרד הכלא והחלו להשמיד כל שהזמן לידן. רק לאחר המרד נאלצו השלטונות לפתור סופית את בעיית המים.⁷⁴

לבושן של האסירות גרם אף הוא לעימותים ולהתכתשות עם שלטונות הכלא. לוביץ' תיארה את מאבקן של האסירות הקומוניסטיות שלא ללבוש בגדי אסירות בהיותן אסירות פוליטיות. הן ארגנו הפגנה רעשנית וניהלו משא ומתן עקשן עם שלטונות הכלא, ומקצתן אף העדיפו להיות ערומות עד כניעת הנהלת הכלא לדרישתן.⁷⁵

אשר לטיפוח אישי, אף שטיפוח היופי נחשב לתכונה בורגנית בעיני האסירות הקומוניסטיות, כולן שמחו כשחברתן גינה ברוצקוס פתחה 'סלון יופי', העניקה טיפולי קוסמטיקה לחברותיה ועיסתה את פניהן בשמן טיגון. לוביץ' מעידה: 'למרות העינויים שהיא גרמה בטיפולה הנמרץ [...] בסלון שלנו הייתה תמיד צפיפות'.⁷⁶ גם עמידרור (הלר) ציינה את השתדלותן של הכלואות הרוויזיוניסטיות לטפח את הופעתן בעת ביקורי המשפחות ובעת נסיעתן לטיפול רפואי מחוץ לכותלי הכלא, כדי לעודד את המשפחות המודאגות ולשמור על כבודן.⁷⁷

⁷³ שם, עמ' 69–78.

⁷⁴ שם.

⁷⁵ לוביץ' (לעיל, הערה 1), עמ' 168–170.

⁷⁶ שם, עמ' 170–171.

⁷⁷ עמידרור (הלר) (לעיל, הערה 1), עמ' 99.

חולי, מוות ולידה

ההזנחה הרפואית והטיפול הרפואי הגרוע שניתן לאסירות בבית לחם דרדרו את מצב בריאותן של האסירות, ובמקרים קיצוניים אף גרמו למוות ולשיגעון. תיאורים אלה עולים הן בזיכרונותיה של לוביץ' והן בזיכרונותיה של עמידרור (הלר).

הצפיפות והיעדר היכולת לעשות כל פעילות גופנית, במקרה של עמידרור (הלר), החמירו עוד יותר את מצבן של האסירות, אולם החמור ביותר היה הטיפול הרפואי הכושל של רופא הכלא, שרשם לכל האסירות ללא יוצא מן הכלל אבקת 'אלקלין', והאסירות השליכו אותה לפח בהיותה חסרת תועלת. עמידרור (הלר) סיכמה כי התכונות המשותפות לכל הרופאים ששלחו השלטונות לכלא היו היעדר ידיעה ברפואה וגסות רוח. רק לאחר שהופעל לחץ מבחוץ הגיעה לכלא רופאה יהודייה של קופת חולים לאומית, 'בעלת לב אנושי-יהודי חם',⁷⁸ שעשתה ככל יכולתה כדי לסייע לכלואות ואף לא הבחינה בין יהודיות לערביות.⁷⁹

הנפטרות בכלא היו לסמל הרואי, למרטיריות של המאבק המהפכני. הבולטת שבהן הייתה יעל גרסון, שנפטרה בשנת 1940 בהיותה בת 26 עקב דלקת ריאות קשה שהזניחו רשויות הכלא. כזה היה גם גורלה של הנקה מילשטיין, שסיפור מותה עקב מום בלב והזנחת הרופאים נישא בין כותלי הכלא וגרר הפגנת מחאה גדולה וסוערת של הנוער הקומוניסטי ברחובות ירושלים. ואכן, בית החולים הממשלתי בירושלים, שאליו הועברו אסירות בית לחם, סבל מהזנחה קשה ואף נפשעת, והיה בו מכשור רפואי מיושן וחלוד. לבסוף העדיפו הכלואות שלא להישלח אליו.⁸⁰

לצד המחלות והפטירות היו גם הריונות ולידות. לדברי לוביץ', היו בנשים ההרות אסירות שהיו מועמדות לגירוש מן הארץ. הן ניסו להיפטר מהריון הלא רצוי בשיטות מסורתיות כמו ישיבה במים חמים, אך ללא הועיל. לאחר הלידה גורשו האסירות מן הארץ. היו בהן ששרדו את נוראות התקופה והמשיכו בפעילותן הקומוניסטית לאורך ימים ושנים, ואילו אחרות נספו

⁷⁸ שם, עמ' 82.

⁷⁹ שם, עמ' 82–83.

⁸⁰ שם, עמ' 83–86; לוביץ' (לעיל, הערה 1), עמ' 167, 209–210.

בשואה הן וילדיהן.⁸¹ בהיותה הרה בזמן מאסרה לא זכתה לוביץ' לשום הטבות והנחות. אומנם היא קיבלה תוספת ממזון הכלא הדל וגם מיטה, אך נאלצה לחלוק אותה עם אסירה נוספת. עמידרור (הלר) תיארה בזיכרונותיה נשים הרות בכלא שהובטח להן תא מיוחד, אך בסופו של דבר הצליחו ללדת מחוץ לכותלי הכלא.⁸²

הכלואות מול הנותרים מאחור: אימהות, אבות וילדים

מחקרים הבוחנים את חוויותיהם של אסירות ואסירים בכלים מגדריים מראים שחוויות המאסר של האישה שונה מזו של הגבר: לפיהם עיקר כאבו של הגבר במאסר הוא אובדן החירות, כי מאסר הגבר אינו מוביל על פי רוב לפירוק המשפחה, ולעומת זאת כאבה של האישה נובע מהריחוק מבן זוגה ומהילדים. פעמים רבות המאסר נראה לאימהות העצורות והאסורות אנטייתזה לאחריות הורית והיפוך לתפקידן המסורתי כאימהות. קושי זה מתעצם מאחר שכאשר נשים נכלאות, פעמים רבות בני זוגן נוטשים אותן או שמלכתחילה בן זוג או אב מטפל אינו נוכח.⁸³

בקרב העצירות והאסירות הפוליטיות היו מקרים שהתא המשפחתי התפרק עוד לפני המעצר בגלל פעילותה הפוליטית המחתרנית של האישה. כך אירע במקרה של רוזה אברמן, שבן זוגה נטש אותה בגלל פעילותה הקומוניסטית. ילדתה של אברמן נשארה עזובה מאב ומאם לאחר מעצרה של האם, וטופלה על ידי 'העזרה האדומה'. גם טובה סבוראי, לוחמת הלח"י, חשה איום על אימהותה ועל שלמות התא המשפחתי לאחר מאסרה ומאסר בן זוגה משה. היא כתבה בזיכרונותיה על ניסיונה של משפחת האב לנתק את בתה מסבתה, אמה של סבוראי, ולהעבירה למוסד חינוכי בטענה שהסבתא אינה מסוגלת לטפל בפעוטה.⁸⁴

⁸¹ לוביץ', שם, עמ' 177–178.

⁸² עמידרור (הלר) (לעיל, הערה 1), עמ' 196.

⁸³ חן ועינת (לעיל, הערה 46), עמ' 70.

⁸⁴ לוביץ' (לעיל, הערה 1), עמ' 178–179; משה וטובה סבוראי, מאצ"ל ללח"י: סיפור אישי, [ללא ציון מקום] 1989, עמ' 366.

עמידרור (הלר) הרבתה לכתוב על רגשות האשם שחשה כלפי בנה בנימין בן הארבע, 'שקופחה חדות ילדותו, עת סגרו עליי כלא ומעצר'.⁸⁵ מאחר שאמו נאסרה, ואביו, ששירת בצבא בריטניה, נפל בשבי גרמניה, נשלח בנימין למעון לילדי חיילים מגויסים. עמידרור (הלר) חשה צורך לספק הסבר על מה ולמה נטשה את בנה למען פעילותה המחתרית. לטענתה חובתה של אם היא להבטיח את עתידו וטובתו של בנה למען יגדל במדינה חופשית בארצו שלו ולא יפשוט את צווארו לשחיטה כיהודי הגולה. כי מה הועילו האימהות שפינקו וטיפחו את ילדיהן, וסופן שנספו עימם יחד בכבשנים? באנלוגיה הפוכה לחנה ושבעת בניה ולאברהם המקריב את בנו יצחק ראתה עצמה עמידרור (הלר) כמי שהעלתה לקורבן את שנות חייה היפות ביותר למען תקומת העם.⁸⁶

גם לוביץ' וגם עמידרור (הלר) חשו רגש אשמה גם כלפי הוריהן בגלל הייסורים והחרדות שנגרמו להם עקב מאסרן. עמידרור (הלר) חזרה וסיפרה על תמיכתה ונאמנותה של אמה, 'אשר נשאה סבל באומץ, בהדר ובהבנה'.⁸⁷ לעומת זאת אצל לוביץ' מערכת היחסים עם הוריה – ובפרט עם אביה – הייתה טעונה במשקעים מרים. רגש הטינה שחשה כלפי אביה, על שקיפח אותה ומנע ממנה לימודים, שב ועולה בפרקי זיכרונותיה. תחושות הקיפוח הן שהניעו אותה, לדבריה, למרוד ולפלס לעצמה נתיבים חדשים הרחק מעולמם המסורתי והזעיר-בורגני של הוריה. חיי הזוגיות שלה ללא חופה וקידושין והריונה היו זרים לחלוטין להשקפת עולמם המסורתית.

ועם זאת מאסרה והריונה חוללו תמורה גם במערכת היחסים הטעונה. משפחתה טרחה קשות לשחררה ככל שהתקדם ההיריון. רגש של אשמה התעורר בלוביץ' כשפגשה את אביה באוטובוס המוביל אותה למקום גלותה ברחובות. על פי תיאורה, האב התרוצץ בין הרשויות כדי שישלחו את בתו לרחובות, מקום מגוריו של בן זוגה זרח, שהיה אסור בכלא רמלה והיה עתיד להתאחד איתה. האב נישק אותה בבנישנות, ולוביץ' ציינה כי הייתה זו הפעם הראשונה שהיא חשה שאביה אוהב אותה.⁸⁸

⁸⁵ עמידרור (הלר) (לעיל, הערה 1), 'באהבת אם' [ללא מספרי עמודים].

⁸⁶ שם, עמ' 238–264, 267.

⁸⁷ שם, 'באהבת אם' [ללא מספרי עמודים].

⁸⁸ לוביץ' (לעיל, הערה 1), עמ' 173, 200–202.

מחוץ לקולקטיב הלאומי: המפגש עם האסירות הערביות

רוב האסירות הפליליות היו לדבריה של לוביץ' ערביות, וכמעט שלא היה קשר בין האסירות הפוליטיות לאסירות הפליליות, כי הן שכנו בקומות נפרדות. לוביץ' תיארה את תנאי המאסר שהיו מנת חלקן של האסירות הערביות, שהיו קשים פי כמה וכמה ממצבן של האסירות הפוליטיות. הן הוכו לרוב והושפלו ונאלצו לעבוד בעבודות בכלא ומחוצה לו. רובן, ציינה לוביץ', קיבלו את ההשפלות בהכנעה משום שלא העלו בדעתן כלל כי אפשר להתקומם.⁸⁹

האסירות הערביות נהגו להביא לאסירות הפוליטיות מים חמים ומים קרים, נושאות את המים בפחים על ראשן. לוביץ' ציינה בהתנצלות כי שירות זה היה למורת רוחן של הקומוניסטיות, והן העדיפו לעשות זאת בעצמן, אך לא נתנו להן לצאת מתאן אלא לסיבוב קצר על הגג, ולכן נאלצו לרוחץ בתאן.⁹⁰ עמידרור (הלר) אף היא תיארה את התנגדותן של האסירות הרוויזיוניסטיות להיעזר בשירותי אספקת המים של האסירות הערביות מחשש לשנאה ולחידוד היחסים, אך היא ציינה גם את חששן של האסירות יהודיות שמא באוחזן במכלים 'הפכו המים למי נטילת הידיים של פטמה או חד'ג'ה'.⁹¹

אף על פי שנפגשו לעיתים רחוקות, לוביץ' העידה על רגעים של אחווה ורעות עם האסירות הערביות. במרוצת הזמן נקשרו ביניהן יחסי ידידות, והאסירות הערביות אף שיתפו את הקומוניסטיות בסיפוריהן האישיים. לדוגמה, בעת בידודן של לוביץ' וחברותיה בצינוק חסכו האסירות הערביות ממזון והביאו לאסירות הקומוניסטיות עגבניות, מלפפונים וזיתים. הן הסתכנו והחביאו את המזון בבגדיהן והברווחו אותו אל תאי הבידוד. על פי התרשמותה של לוביץ', האסירות הערביות שנאו עד מאוד את השלטון הבריטי ואת שלטונות הכלא. הן שמחו והתרגשו לנוכח עמידתן האמיצה של הקומוניסטיות מול 'השוטרים השנואים', ואפילו גילו הזדהות עם המחנה הקומוניסטי: 'פולסביק כויאס (בולשביק זה טוב) – אומרות הן ומרימות

⁸⁹ שם, עמ' 172.

⁹⁰ שם, עמ' 105.

⁹¹ עמידרור (הלר) (לעיל, הערה 1), עמ' 70.

אגרוף כסמל התנועה הקומוניסטית, כפי שלמדו מן הקומוניסטיות בבית הכלא.⁹²

מסכת היחסים בין האסירות הערביות לאסירות המחותרת זכתה לתיאור גם בספרה של עמידרור (הלר), אולם זיכרונותיה מחוויית המפגש עם האסירות הערביות שונים לחלוטין. היא תיארה את חוסר הארגון והסדר של האסירות הערביות ואת התנהגותן האלימה זו כלפי זו. שכנותן בכלא על טפן גרמה מריטת עצבים וסבל נפשי לאסירות היהודיות. לא פעם היו הרוויזיוניסטיות מפשרות ומשכינות שלום בין הערביות המתכתשות. 'התנהגותן המוסרית ורמתן התרבותית הייתה לנו לזרא', כתבה עמידרור (הלר), 'בינינו הפרידה תהום של מנהגים ואורח חיים. שני העולמות התערבבו כאן במחיצה אחת'.⁹³

היבט מעניין הוא היחס לשפה הערבית. שתי הכותבות העידו כי האסירות הפוליטיות למדו שפות. עמידרור (הלר) ציינה כי הן ניסו ללמוד גם ערבית, ואילו לוביץ' הסבירה כי לא למדו ערבית, כי ממילא רובן ככולן היו נתינות זרות שגורלן נחרץ לגירוש מן הארץ מייד עם יציאתן מהכלא. עמידרור (הלר) התגאתה בשליטתה בערבית וציינה כיצד שליטתה בשפה סייעה לה להיטיב את תנאיה בבית המעצר, לעומת העצירות הקומוניסטיות, שהיו זרות להווי הארץ וליושביה ולכן לא שלטו בשפה כלל.⁹⁴

⁹² לוביץ' (לעיל, הערה 1), עמ' 107.

⁹³ עמידרור (הלר) (לעיל, הערה 1), עמ' 62. ואולם יש גם עדויות ליחסים קרובים בין האסירות הערביות לאסירות הרוויזיוניסטיות, לדוגמה הזדהותה של גאולה כהן עם סבלן של האסירות הערביות בעת ישיבתה בכלא ביפו. ראו כהן (לעיל, הערה 23), עמ' 157–169.

⁹⁴ השליטה בערבית הייתה סוגיה רגישה לחברי הפק"פ היהודים יוצאי אירופה לנוכח הלחץ שהפעיל הקומוניסטרן על חברי הפק"פ היהודים לפעול בקרב האוכלוסייה הערבית ולכונן את המפלגה הקומוניסטית בפלשתינה כמפלגה ערבית. ואולם בחברות הפק"פ היו ששלטו היטב בערבית, במיוחד מי שנישאו לחברי מפלגה ערבים. על תופעת הנישואין בין יהודיות לערבים בפק"פ ראו: עידית ארז, 'אהבה וקוץ בה: הממד המגדרי ביחסי יהודים וערבים בארץ ישראל המנדטורית: קשרי נשים יהודיות וגברים ערביים', עבודת מוסמך, אוניברסיטת חיפה, 2019, עמ' 61–76.

מתיחות ועוינות בקרב האסירות הפוליטיות בכלא בית לחם

בזיכרונותיה של לוביץ' אין אזכור של נוכחות האסירות הרוויזיוניסטיות,⁹⁵ ואילו בזיכרונותיה של עמידרור (הלר) מוצגות האסירות הקומוניסטיות, ששחררו ברובן מהמאסר בראשית שנות הארבעים, כנפקדות נוכחות. הן משמשות לה מעין רוח רפאים, תמרור אזהרה מפני מה עליה ועל חברותיה להימנע במגען עם האסירות הערביות ושלטונות הכלא.

עמידרור (הלר) ציינה את מפגשה עם קומוניסטית במעצרה הראשון בכלא יפו. הקומוניסטית אדומת השיער נאלצה להתייצב מדי יום ביומו בתחנת המשטרה, אך החסירה יומיים, ולכן נעצרה. היא פנתה אל עמידרור (הלר) הוותיקה לייעץ לה כיצד הימנע משיבה משותפת עם האסירות הפליליות, וזו ברוב תושייתה פעלה לארגן לה תא נפרד בסמוך אליה,⁹⁶ אולם לטענת עמידרור (הלר) נעלם מידיעתה באותם ימים '[...] יחסן הברברי של הקומוניסטיות היהודיות האסירות לעולה בלתי לגלית, שנתפסה והועברה עם תינוקה הפעוט לבית הסוהר בבית לחם [...] האסירות הקומוניסטיות חלקו אז מהמזון שהיה ברשותן בשפע לערביות הפורעות, שנאסרו בעוון השתתפות בשוד בתי יהודים בפרעות, אולם סירבו לתת אפילו פרוסת ביסקוויט אחת לתינוק, ומובן מאליו שלא לאם'.⁹⁷

בזיכרונותיה של עמידרור (הלר) מוצגות אפוא הקומוניסטיות ערלות לב ובוגדות בלאום, שטובת 'הערבים הפורעים' עדיפה בעיניהן מפתרון מצוקת בנות עמן. לתיאור נרחב יותר זכו אסירות ההגנה שהתגלגלו אף הן לבית לחם והיא מכנה בשם הכולל 'חולצות כחולות'. גם הן מוצגות בשלילה, אנוכיות שאינן חולקות את מזונן עם האסירות והעצירות הרוויזיוניסטיות אף שזכו לאספקת מזון סדירה מהמוסדות הלאומיים. היו בהן אף שמילאו תפקיד פעיל ברדיפות חברי האצ"ל והלח"י, אך האסירות הרוויזיוניסטיות הבליגו ולא עשו בהן שפטים. היחידות שזכו לתיאור חיובי בזיכרונותיה של

⁹⁵ יש לזכור שמעצרה הראשון היה בשנת 1932, טרם הגעתן של אסירות רוויזיוניסטיות. יש להניח כי עמידרור (הלר) מתייחסת כאן לעולות יהודיות בלתי לגליות שתפסו הבריטים ונידונו לשלושה חודשים בכלא בית לחם, ובסיומם גורשו מן הארץ. על העצירות והאסירות הרוויזיוניסטיות הראשונות בבית הכלא בבית לחם ראו פס (לעיל, הערה 2), עמ' 28–34.

⁹⁶ עמידרור (הלר) (לעיל, הערה 1), עמ' 40–41.

⁹⁷ שם, עמ' 41.

עמידרור (הלר) הן אסירות הלח"י ועצירות הארגון, שחברות האצ"ל ראו בהן חברות לדרך ולמאבק.⁹⁸

ואולם מתח ועוינות שררו גם בתוך המחנות הפוליטיים עצמם. בניגוד לעמידרור (הלר) תיארה גאולה כהן בזיכרונותיה את המתח ששרר בין עצירות האצ"ל לעצירות הלח"י, מתח שהחריף מחמת הכליאה והבידוד הכפוי.⁹⁹ גם אסירות ועצירות של הפק"פ בבית לחם דחו מחבורתן עצירה קומוניסטיות שהשתייכה לקבוצה הקומוניסטית 'האמת', שחלקה על דרכה של הפק"פ.¹⁰⁰

סיכום: המסע מתל אביב לבית לחם ובחזרה

יש נקודות דמיון רבות בין תיאורי המאסר והישיבה בכלא בית לחם שבספר הזיכרונות של לוביץ' לתיאורים שבספרה של עמידרור (הלר), והנרטיב השולט בהם דומה: הקשיים ותלאות הכלא, יחסי החברות והעזרה ההדדית שנוצרו בקרב האסירות הפוליטיות, הלימוד המשותף, ביטויים של כוח העמידה וייסורי המצפון כלפי בני המשפחה שנותרו מאחור.

ייתכן מאוד שספרה של עמידרור (הלר) עמד לנגד עיניה של לוביץ' כשניגשה לכתוב את זיכרונותיה. יש להניח כי הדמיון בנרטיב נובע גם מהחוויה הנשית המשותפת ומן הדפוסים המאפיינים את חוויית כליאתן של אסירות פוליטיות באשר הן: המחויבות והמסירות לרעיון ולתנועה, הנכונות ליזום פעולות מחאה ומרי נגד שלטונות הכלא להפגנת צדקת דרכן בהסתכנן באלימות, בעינויים ובהחמרת תנאי הכליאה.

כפי שציינתי בפתח הדברים, שתי הכותבות חלקו ראיית עולם רדיקלית המתאפיינת ביסודות אוטופיים משיחיים אגב הצגת השקפת עולם טוטלית הרואה בחזונה את הפתרון היחיד והמיטבי לבעיות התקופה. ברדיקליות מתגלה גישה בלתי מתפשרת לבעיות פוליטיות וחברתיות ונכונות לשאת

⁹⁸ שם, עמ' 112–114, 254–256.

⁹⁹ כהן (לעיל, הערה 23), עמ' 186–187.

¹⁰⁰ כרמית גיא, חלום ושבר: סיפורם של הקומוניסטים העבריים, 1943–1949, בן שמן 2019, עמ' 57.

במחיר הכבד של הוקעה וענישה.¹⁰¹ ועם זאת מובן כי האירועים וההתרחשויות מוצגים מבעד לפריזמה האידיאולוגית והפוליטית של כל אחת מן הכותבות.

ספרה של עמידרור (הלר) רווי בפתוס לאומי ובדימויים ובהרמזים רליגיוזיים ומשיחיים. היא נטתה לטעון את הדימויים התנ"כיים והמסורתיים בפרשנויות ובמשמעויות אקטואליות. לדוגמה, דמותה של רחל אָמנו נוכחת מאוד בזיכרונותיה, והיא תיארה את קבר רחל הניצב גלמוד ומיותם על אם הדרך, ולמראהו פסוקי תפילה מתנגנים ופורצים ממנה. את עצם הישיבה בכלא היא הציגה 'מלאכת קודש למען המקדש החדש שיוקם'.¹⁰² פתוס אידיאולוגי נמצא גם אצל לוביץ', בהדגשה רבה של האחוה היהודית-ערבית והדו-קיום היהודי-פלסטיני, כפי שעולה מתיאור מערכת היחסים בין הקומוניסטיות לאסירות הערביות.

זאת ועוד, אצל עמידרור (הלר) יש התייחסות רבה יותר לייחוד המגדרי של חויית הישיבה בכלא. היא הרבתה לעסוק בהבדלים שבין תנאי הכליאה של הנשים לתנאי הכליאה של הגברים. היא חזרה שוב ושוב לתחושת האשמה שחשה על שנאלצה לנטוש את בנה בגלל פעילותה במחתרת, ואף חתמה בכך את ספרה בפרק 'וידויה של אם'. מזיכרונותיה אף עולה נימה אפולוגטית נגד התכונות המיוחסות לנשים, 'המין החלש' ו'רכלניות'. גם המוטו לספרה מדגיש את חשיבותן של נשים בעולמו של ז'בוטינסקי. לעומת זאת היבטים מגדריים לא קיבלו הדגשה מיוחדת בסיפור הכלא של לוביץ'. אף על פי כן תחושת האשמה על כי זנחה את ילדיה למען הפעילות הפוליטית ואף העמידה אותם בסכנת רדיפה ונידוי מצד הסביבה הפוליטית העוינת, עלתה גם בזיכרונותיה בהתייחסה לשלבים מאוחרים בחייה.¹⁰³

לדעתי ההדגשה של המאפיינים המגדריים שבחויית הכלא קשורה במניע המרכזי להחלטתה של עמידרור (הלר) לכתוב את זיכרונותיה. מטרתה הייתה להנציח את גבורתן של אסירות בית לחם ולהבטיח את מקומן על דפי ההיסטוריה לנוכח מגמת ההדרה והשכחה. מכאן אפשר להבין גם את

¹⁰¹ קונז וג'ייקוב (לעיל, הערה 8), עמ' 1-19.

¹⁰² עמידרור (הלר) (לעיל, הערה 1), עמ' 95.

¹⁰³ לוביץ' (לעיל, הערה 1), עמ' 221-228.

התמקדותה בקווים המייחדים את כליאתן של הנשים הרוויזיוניסטיות. זאת ועוד, החל משנת 1953 גברה בקרב המחנה הרוויזיוניסטי התודעה לחשיבות התייעוד והשימור של פעילות לוחמות המחותרת, ואף הוקצתה קרן למען מיזם זה שנקרא 'אנציקלופדיה של האשה הלוחמת'. צילה עמידרור (הלר) הייתה חברה בהנהלת הקרן, ולא בכדי פרסמה את זיכרונותיה כעשור לאחר תחילת פעילותה זו.¹⁰⁴

המיזם של לוביץ' היה שונה. היא לא התכוונה לתעד במיוחד את חיי הנשים בתנועה הקומוניסטית למרות היותה מזכירת ארגון הנשים הקומוניסטיות בישראל (אנד"י) שלושים שנה, לצד נשיאה במגוון תפקידים בכירים במפלגה. ספרה של לוביץ' משקף את אחת מעמדות הכתיבה הבסיסיות של כותבי אוטוביוגרפיות: עמדתם של כותבים 'שבעי ימים', שמתאפיינים בגילם המבוגר. הם כבר פרשו מעיסוקים פעילים, ולכן מוצאים לעצמם זמן להתפנות לכתיבה. כותבים אלו נוטים להקיף את מכלול מפעל חייהם כדי לסגור מעגלים ולהציג השלמה מוצלחת של מפעל החיים.¹⁰⁵ במסגרת זו הייתה חוויית הכלא של לוביץ' פרק אחד במהלך חיים שלם.

¹⁰⁴ קרן ציפורה גוריון, 'חומר לאנציקלופדיה האישה הלוחמת', תיק פ 51-12, ארכיון מכון ז'בוטינסקי בישראל, 1.12.1956-20.2.1957. אני מודה לקורא האלמוני של המאמר על ההפניה למקור זה.

¹⁰⁵ מירון (לעיל, הערה 30), עמ' 37.